

ТРАНСФОРМАЦІЇ У СИСТЕМІ ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ В ПЕРІОД АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ НА СХОДІ УКРАЇНИ (2014–2018 РР.)

Ананьїн Олег,

*кандидат технічних наук, старший науковий співробітник,
старший офіцер Головного центру супроводження програм розвитку (Офісу реформ)
Державної прикордонної служби України (Україна, Київ)
ORCID ID: 0000-0001-8757-1663*

У статті представлена спроба проаналізувати трансформації, яких зазнала національна система охорони державного кордону, що відбувалися під впливом бойових умов Антитерористичної операції на сході України у продовж 2014–2018 років. Події, які розгорнулися внаслідок різкого ускладнення суспільно-політичної обстановки на українському Донбасі, продемонстрували обмеженість системи охорони державного кордону в контексті протидії військовій загрозі. Згодом це призвело до тимчасової втрати Україною контролю над окремими районами Донецької та Луганської областей. У квітні 2014 року згідно з рішенням Ради національної безпеки і оборони України Державна прикордонна служба разом із іншими відомствами сектору безпеки і оборони розпочала Антитерористичну операцію в Донецькій та Луганській областях. Мета операції – подолання терористичної загрози та збереження територіальної цілісності України. Стрімкий розвиток бойових дій вимагав від державного керівництва швидкої адаптації всієї системи охорони державного кордону до нових вимог військової обстановки. Такі умови призвели до ряду трансформацій, які охопили всі сфери прикордонної охорони. Отже, основними внутрішніми трансформаціями, яким підділася національна система охорони державного кордону, є структурні та функціональні. Виходячи із проведеного дослідження, можна вважати, що саме вони сприяли, в майбутньому, зміні моделі застосування сил та засобів прикордонного відомства України протягом 2014–2018 років. Головна мета структурних та функціональних трансформацій полягала в тому, що всі сили сектору безпеки і оборони та органів державної влади мали бути направлені на досягнення ефективного балансу між військовими та невійськовими формами і способами ведення боротьби за територіальну цілісність України.

Ключові слова: російська збройна агресія, військова загроза, трансформації, Державна прикордонна служба України, антитерористична операція, державний кордон, оборона державного кордону, бойові дії.

Ananin Oleh. Transformations in the state border protection system during the Anti-Terrorist Operation in the East of Ukraine (2014–2018)

The article presents an attempt to analyze the transformations that the national system of state border protection underwent under the influence of the combat conditions of the Anti-Terrorist Operation in the East of Ukraine during 2014–2018. The events that unfolded as a result of the sharp complication of the socio-political situation in the East of Ukraine demonstrated the limitations of the existing system of protecting the state border in the context of countering the military threat. Subsequently, this led to Ukraine's temporary loss of control over certain areas of Donetsk and Luhansk regions. In April 2014, according to the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine, the State Border Service, together with other departments of the security and defense sector, launched an anti-terrorist operation in the Donetsk and Luhansk regions. The purpose of the operation is to overcome the terrorist threat and preserve the territorial integrity of Ukraine. The rapid development of hostilities required the state leadership of Ukraine to quickly adapt the entire state border protection system to the new requirements of the military situation. Such conditions led to a number of transformations that covered all spheres of state border protection. Therefore, the main internal transformations to which the national system of state border protection has undergone should be defined as structural and functional. Based on the conducted research, it can be assumed that they led, in the future, to a change in the model of the use of forces and means of the border agency of Ukraine during 2014–2018. The main goal of structural and functional transformations was that all the forces of the security and defense sector and state authorities of Ukraine should be directed to achieving an effective balance between military and non-military forms and methods of fighting for the territorial integrity of Ukraine.

Key words: russian armed aggression, military threat, transformations, State Border Guard Service of Ukraine, Anti-Terrorist Operation, state border, defense of the state border, hostilities.

Як зазначають сучасні військові історики, всебічний аналіз російської збройної агресії проти України має залишатися одним із пріоритетних завдань у дослідженнях вітчизняних науковців [1, с. 16]. Водночас численні наявні праці поки що не можна підвести під єдину історіографічну концепцію. Адже виробленню такої має передувати поява фундаментальних праць, а головне, має пройти час, необхідний дослідникам для осмислення подій та процесів, що відбувалися на українському Донбасі упродовж 2014–2018 років [2, с. 83]. При цьому варто зауважити, що ефективність військово-історичної роботи напряму залежить від повноти висвітлення бойової діяльності всіх суб'єктів сектору безпеки і оборони України. Чого неможливо досягти без урахування історичної інформації від усіх міністерств та відомств.

За останній час в Україні щодо російської збройної агресії в різних визначеннях історичних концептів проведено значну кількість наукових досліджень. Тут заслуговують на увагу наукові праці Д. Веденеєва, В. Вилка, П. Гай-Нижника, В. Головка, В. Горбуліна, В. Горелова, М. Кабачинського, І. Коляди, Л. Кривизиюка, М. Литвина, О. Нашивочнікова, В. Резніка, С. Сегеди, С. Соколюка, Я. Тинченка, В. Топальського, О. Филя, І. Фурмана, П. Щипанського та інших. У їхніх працях проаналізовано сутність військової агресії РФ та бойових дій на українському Донбасі. Але в більшості із сучасних досліджень основна увага приділялася військовим частинам Збройних Сил України. Участі в Антитерористичній операції на сході України протягом 2014–2018 років (далі – АТО) інших відомств сектору безпеки і оборони історичною спільнотою поки що приділяється недостатньо уваги.

На теперішній час фахівцями Державної прикордонної служби України (далі – Держприкордонслужба) та Збройних Сил України вже проведено певні дослідження з різної проблематики стосовно ролі та місця прикордонного відомства в АТО 2014–2018 років [3–6]. Але історичні процеси, пов'язані із трансформаціями національної системи охорони державного кордону, які відбувалися під впливом бойових умов, поки що залишаються поза увагою науковців.

Метою статті є визначення та розгляд внутрішніх трансформацій, які відбулися в національній системі охорони державного кордону України під впливом військових умов у період проведення АТО 2014–2018 рр.

Під національною системою охорони державного кордону України автор має на увазі систему суб'єктів (Держприкордонслужба, Держмитслужба, МВС, Міністерство закордонних справ), тобто органи державної влади, до компетенції яких станом на 2014 рік було віднесено забезпечення національних інтересів України на державному кордоні (Концепція інтегрованого управління кордонами: розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.10.2010 р. № 2031-р.). У разі виникнення військової загрози визначені органи державної влади мали протидіяти в тісній взаємодії зі Збройними Силами України.

У квітні 2014 року згідно з рішенням Ради національної безпеки і оборони України Держприкордонслужба розпочала участь в АТО в Донецькій та Луганській областях із метою подолання терористичної загрози та збереження територіальної цілісності України.

Стрімкий розвиток бойових дій вимагав швидкої адаптації всієї системи охорони державного кордону до нових вимог військової обстановки. Такі умови призвели до ряду трансформацій, які охопили всю національну систему охорони державного кордону. Отже, основними внутрішніми трансформаціями, яким піддалася система охорони державного кордону, доцільно визначити структурні та функціональні.

Структурні трансформації полягали у впровадженні організаційно-штатних перетворень у системі Держприкордонслужби, метою яких була організація ефективної протидії імовірної воєнної загрози з боку РФ та порушенню територіальної цілісності України. Російська збройна агресія, яка розпочалася з південно-східних прикордонних регіонів України, наглядно продемонструвала небезпеку неврахування українським державним та військовим керівництвом внутрішніх і зовнішніх загроз національній безпеці [7–9].

Підрозділи Держприкордонслужби, які опинилися в районі АТО, були змушені переходити до оборони своїх об'єктів, залишившись сам на сам перед бойовиками незаконних квазідержавних утворень так званих «ДНР-ЛНР». При цьому на даних об'єктах не малося ні відповідних засобів, ні сил. Особливо уразливими у цьому сенсі перед нападами сепаратистів виявилися пункти пропуску, що були розташовані безпосередньо поблизу державного кордону. Крім того, на деяких ділянках кордону прикордонники залишилися сам на сам з частинами регулярної армії РФ, що знаходилися на суміжній території. Із боку російських військових неодноразово спостерігалися спроби збройних провокацій проти українських прикордонників. При цьому ці провокації здійснювалися із залученням місцевого українського населення, яке активно брало участь у незаконних акціях, метою яких було порушення роботи прикордонних підрозділів [9]. Крім того, слід наголосити на слабкій організації взаємодії між органами державної влади, МВС та Збройними Силами.

Як довів військовий досвід, чинник взаємодії необхідно враховувати перед загрозами, які несуть у собі дії деструктивних сил. Це стало зрозумілим, коли сепаратисти змінили свою тактику з непомітного проникнення через державний кордон до відкритих спроб збройного захоплення прикордонних підрозділів, які протидіяли їхній незаконній діяльності. У випадку України у 2014 році спостерігалась відсутність скоординованої діяльності Збройних Сил та правоохоронних органів. Це призвело до неспроможності державних інституцій якісно провести заходи із захисту державного кордону України, які мали полягати у скоординованій діяльності військових формувань та правоохоронних органів.

Структурні трансформації напряму пов'язуються із функціональними трансформаціями.

У 2014–2018 роках функціональні трансформації зумовлювали визначення місця й ролі прикордонних підрозділів у національній системі охорони кордону, де виконували свої обов'язки всі суб'єкти сектору безпеки і оборони.

АТО на українському Донбасі відбувалася без чіткої лінії фронту та тилкових районів. Це зумовлювало те, що самі прикордонники повинні були бути готовими до збройної протидії сепаратистам, які всебічно підтримувалися із рф. Такі умови вимагали від державного керівництва зосередитися на питаннях переозброєння прикордонників та інженерно-технічному облаштуванні державного кордону.

Відповідно до Мирного плану Президента України [10] система охорони державного кордону мала забезпечити виконання стратегічного завдання, яке поєднувало у собі побудову ефективної системи безпеки на території Донецької й Луганської областей та захист (охорону і оборону) всієї ділянки українсько-російського державного кордону.

Під час виконання цього завдання Держприкордонслужба протягом 2014–2018 років: розгорнула нові прикордонні підрозділи в Донецькій та Луганській областях; організувала прикордонний контроль за переміщенням осіб, транспортних засобів та вантажів у смугі безпеки вздовж лінії розмежування контрольованої силами АТО; здійснювала протидію диверсійно-розвідувальним групам «ДНР-ЛНР» та рф, а також нелегальній міграції, контрабанді товарів та зброї.

Збройними Силами та органами МВС України було зосереджено особливу увагу на районах, де знаходилися: об'єкти державного значення; господарчі підприємства, що істотно впливали на економіку регіону; залізничні та автотранспортні вузли; об'єкти місцевого телебачення та радіомовлення. Саме в регіонах з такими об'єктами в першу чергу відбувалася активізація деструктивних антиукраїнських сил.

Крім того, у 2014–2018 роках особлива увага зосереджувалася на організації охорони та оборони пунктів пропуску через державний кордон та пунктів контролю в'їзду/виїзду по другому рубежу охорони смуги безпеки в Донецькій, Луганській областях. У разі встановлення над ними контролю з боку бойовиків незаконних «ДНР-ЛНР» їх одразу використовували для переправлення на територію України зброї та найманців із рф.

Що стосувалося охорони безпосередньо державного кордону, то вона здійснювалася посиленими прикордонними нарядами та бронетехнікою. На другому рубежі охорони смуги безпеки в Донецькій та Луганській областях було створено розгалужену мережу блокпостів з опорними пунктами. У сукупності з інженерно-технічним облаштуванням організовувався ретельний моніторинг суміжної території рф у поєднанні з розвідувальними заходами з метою своєчасного реагування на змоги бойовиків незаконних «ДНР-ЛНР» чи російських найманців перетнути кордон або лінію розмежування на українському Донбасі. При цьому керівництвом Збройних Сил та МВС України враховувався той факт, що класичні принципи побудови оборони не завжди можуть бути сприйнятливими в умовах АТО 2014–2018 років.

Як відомо, будь-яка оборона будується, виходячи з понять фронту, тилу й наявності сил та засобів. Визначеної лінії фронту в умовах війни на Донбасі 2014–2018 років не існувало, а поняття тилу було дуже розмитим. Це означало, що бойовики незаконних «ДНР-ЛНР» приховано перетинали державний кордон України з боку рф, а потім за сигналом збиралися у визначених місцях та скоювали свої незаконні дії для досягнення певної мети. Також для потрапляння на територію України російським найманцям зовсім необов'язково було здійснювати масштабні збройні прориви безпосередньо через державний кордон або лінію розмежування на Донбасі. Для цього вони застосовували традиційну тактику «тихого проникнення» малими групами. При цьому навіть сучасні інженерно-технічні системи охорони не гарантували повного захисту кордону від проникнення, а протидія їм шляхом здійснення загальновійськових операцій, навіть точкових, із використанням важкої техніки та артилерії продемонстрували взагалі вкрай низку ефективність.

Тому функціональні трансформації продемонстрували у 2014–2018 роках необхідність диференційного підходу до побудови національної системи охорони державних рубежів.

Отже, диференційний підхід полягав у строгому визначенні способів охорони державних кордонів залежно від певних прикордонних регіонів. На південно-східних кордонах України та на лінії розмежування в Донецькій та Луганській областях використовувався військовий спосіб охорони. При цьому визначалися певні ділянки охорони (оборони), на яких у першому ешелоні розміщувалися підрозділи Збройних Сил України з їхнім важким озброєнням та засобами ураження великої потужності. На певних ділянках державного кордону чи лінії розмежування, де дозволяла оперативна обстановка, розміщувалися прикордонні підрозділи та органи МВС. Це зумовлювалося специфікою спільних операцій із протидії нечисельним угрупованням незаконних збройних формувань або диверсійно-розвідувальним групам, яка правоохоронним органам ближча, ніж військовим частинам Збройних Сил України. Водночас залежно від розвитку оперативної обстановки підрозділи Збройних Сил повинні були бути готовими надати прикордонникам необхідну збройну підтримку. Реалізувалося це у формі стабілізаційних операцій, які полягали у проведенні стабілізаційних дій, маневру утвореним міжвидовим (міжвідомчим) угрупованням військ (сил) за єдиним задумом [11]. При цьому враховувалася особливість тактики незаконних збройних формувань, які діяли розосереджено, застосовуючи асиметричні дії та уникаючи класичних способів ведення збройної боротьби. Багатоманітність варіантів дій у їхній тактиці висувала перед прикордонниками потребу мати в зоні відповідальності спеціально підготовлені високоманеврені сили.

Досвід 2014–2018 років продемонстрував, що такі високоманеврені сили мали відповідати таким вимогам, як: висока мобільність; здатність тривалий час вести самостійні бойові дії; мати власну матеріально-технічну базу; вміти взаємодіяти з підрозділами інших відомств сектору безпеки і оборони; володіти технікою ведення міських боїв, рейдів, нічних операцій та захисту від аналогічних видів дій з боку супротивника.

Виходячи з вищезазначеного, можна вважати, що саме структурні та функціональні трансформації призвели до зміни моделі застосування сил та засобів Держприкордонслужби протягом 2014–2018 років. Відповідно до функціональних трансформацій така модель містила у собі військову, правоохоронну та гуманітарну складові частини.

Військова складова частина передбачала ведення бойових дій зі знищення бойовиків незаконних «ДНР-ЛНР» та взаємодію з іншими правоохоронними органами і військовими формуваннями України.

Правоохоронна складова частина полягала у здійсненні контролю за пересуванням осіб, вантажів та транспортних засобів із території, що залишалася тимчасово підконтрольною російським окупаційним адміністраціям «ДНР-ЛНР».

Гуманітарна складова частина – створення в контрольованих прикордонних районах й на ділянках відповідальності по лінії розмежування на українському Донбасі сприятливого соціального клімату та високого рівня довіри до прикордонників із боку місцевого населення [12].

Отже, із проведеного дослідження можна зробити такі висновки.

1. АТО у 2014–2018 роках продемонструвала обмеженість наявної системи охорони державного кордону в контексті протидії військовій загрозі, що згодом призвело до тимчасової втрати Україною контролю над окремими районами Донецької та Луганської областей.

2. Бойові дії на українському Донбасі вимагали швидкої адаптації національної системи охорони державного кордону до протидії новим загрозам територіальної цілісності України.

3. Головна мета структурних та функціональних трансформацій полягала в тому, що всі сили військових формувань, МВС та органів державної влади України мали бути направлені на досягнення ефективного балансу між військовими та невійськовими формами і способами боротьби під час АТО.

На думку автора, перспективами подальших розвідок у даному напрямі доцільно визначити аналіз підходів до охорони державних кордонів у країнах Європи та їхні взаємозв'язки із сучасною системою політичних координат.

Література:

1. Сегеда С.П., Щипанський П.В. Антитерористична операція на Сході України в оцінці вітчизняних дослідників. *Українське військо: сучасність та історична ретроспектива*: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. 1 груд. 2017 р. Київ : НУОУ, 2017. С. 13–16.
2. Коляда І.А. Війна на Сході України: нарис сучасної історіографії. *Українське військо: сучасність та історична ретроспектива*: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. 1 груд. 2017 р. Київ : НУОУ, 2017. С. 83–84.
3. Стратегічний бюлетень прикордонної безпеки України. Біла книга –2015. Адміністрація ДПСУ. 2016. Київ. 240 с.
4. Стратегічний бюлетень прикордонної безпеки України. Біла книга –2016. Адміністрація ДПСУ. 2017. Київ. 120 с.
5. Біла книга антитерористичної операції на Сході України (2014–2016). ЗСУ. 2017. Київ : МОУ, НУОУ. 250 с.
6. Литвин М. Лінія розмежування. Київ : Гамазін. 396 с.

7. Соболев А.А. Нова зовнішня політика Кремля на українському напрямку. *Стратегічні пріоритети*. Київ, 2014. № 3(32). С. 14–22.
8. Здіорук С.І., Яблонский В.М., Токман В.В. та ін. Україна та проект «руського мира»: аналіт. доп. Київ : НІСД, 2014. 80 с.
9. Сьомін С.В. Сепаратизм як загроза національній безпеці України. *Стратегічні пріоритети*. Київ, 2014. № 3(32). С. 143–149.
10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 16 чер. 2014 р. Про План Президента України з мирного врегулювання ситуації у східних регіонах України : Указ Президента України від 20 чер. 2014 р. № 548/2014. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5482014-17391> (дата звернення: 19.08.2022).
11. Воробйов Г. Розвиток форм і способів застосування Збройних Сил України. *Наука і оборона*. Київ, 2014. № 1. С. 27–30.
12. Патола В.Б. Ідеологічні особливості інформаційної війни на Донбасі, рекомендації щодо роботи з місцевим населенням у зоні АТО у місцях дислокації прикордонних підрозділів. *Науково-практичний альманах: науковий вісник Державної прикордонної служби*. Хмельницький : НАДПСУ, 2015. № 2. С. 21–25.